

УДК 340.13(094):347

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.42>

РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА САЛІЧНОЮ ПРАВДОЮ

Гутів Б.І.,

*доктор філософії в галузі знань «Право»,
доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8535-3590>
e-mail: bohdan.gutiv@lnu.edu.ua*

Гутів Б.І. Регулювання цивільних правовідносин за Салічною правдою.

Репрезентовану статтю присвячено аналізу норм Салічної правди, які врегульовували цивільні правовідносини франкського суспільства.

У статті зазначається, що Салічна правда – це збірник, який перш за все був присвячений нормам кримінального та кримінально-процесуального права. Менша увага тут приділялась нормам цивільного права. Це було пов'язано з тим, що сільськогосподарська економіка не була організована за договірним принципом. Однак, попри це, у ньому містились норми, які врегульовували право власності, зобов'язальне, шлюбно-сімейне та спадкове право.

Автором встановлено, що в Салічній правді нема чіткого визначення власності. У франків довго зберігалась общинна власність на землю, оскільки продовжувала існувати, незважаючи на утворення держави, сільська сусідська община – марка.

Зазначено, що наприкінці VI ст. у франків формується «повний аллод» – вільно відчужувана земельна власність, яку дозволялося вільно дарувати, передавати і заповідати, зокрема й жінкам. Рухоме майно перебувало у володінні сім'ї або окремих осіб, і також могло безперешкодно відчужуватися та передаватися у спадок.

На підставі аналізу норм Салічної правди автором встановлено, що зобов'язальне право було найменш розвинене. Існували такі види договорів, як: купівля-продаж, обмін, дарування, позика. Для дійсності договору, окрім згоди сторін, необхідно було дотримуватися різноманітних обрядів.

Щодо шлюбно-сімейного права, то в статті зазначено, що законний шлюб міг бути укладений між повнолітнім вільним чоловіком і повнолітньою вільною жінкою (не встановлювалося мінімального віку), за умови згоди їхніх родичів і за умови, що обидві сторони не були пов'язані забороненими узами спорідненості. Шлюб укладався шляхом купівлі дружини, тобто влади над нею, в особи, яка до цього часу над нею цю владу здійснювала. Було визначено підстави визнання шлюбу недійсним.

Автором також проаналізовано порядок спадкування за Салічною правдою. Встановлено, що спадкоємцями в порядку спадної черги були: діти (та їхні нащадки); мати і батько; брати і сестри; сестри батька; сестри матері; родичі батька (до шостого коліна). Аллодіальна земля, яку вважали родинною землею, не могла успадковуватися особами жіночої статі.

Ключові слова: Салічна правда, Салічний закон, аллод, варварські правди, Галлія, право власності, зобов'язання, шлюбно-сімейне право, спадкове право.

Hutiv B.I. Regulation of civil legal relations according to the Salic truth.

The presented article is devoted to the analysis of the norms of the Salic Law which regulated civil legal relations of the Frankish society.

The article notes that the Salic Law is a collection that was primarily devoted to the rules of criminal law and criminal procedure. Less attention was paid to the norms of civil law. This was due to the fact that the agricultural economy was not organized on a contractual basis. However, despite this, it contained rules that regulated property rights, obligations, marriage and family law, and inheritance law.

The author has established that the Salic Law does not have a clear definition of property. The Franks retained communal ownership of land for a long time, as the rural neighborhood community, the marka, continued to exist despite the formation of the state.

It is noted that at the end of the sixth century, the Franks formed a «full allod» – freely alienable land property, which was allowed to be freely given, transferred and bequeathed, including to women. A movable property was owned by families or individuals and could also be freely alienated and inherited.

Based on the analysis of the norms of the Salic Law, the author found that the law of obligations was the least developed. There were such types of contracts as sale and purchase, exchange, gift, and loan. For a contract to be valid, in addition to the consent of the parties, it was necessary to observe various rites.

As for marriage and family law, the article states that a legal marriage could be concluded between an adult free man and an adult free woman (no minimum age was set), subject to the consent of their relatives and provided that both parties were not bound by prohibited ties of kinship. Marriage was concluded through the purchase of a wife, i.e. power over her, from the person who had previously exercised this power over her. The grounds for invalidating a marriage were also defined.

The author also analyzes the order of inheritance according to the Salic Law. It is established that the heirs in descending order were: children (and their descendants); mother and father; brothers and sisters; father's sisters; mother's sisters; father's relatives (up to the sixth generation). Allodial land was a family land, it could not be inherited by females.

Key words: Salic Truth, Salic Law, allodium, barbaric truths, Gaul, property rights, obligations, marriage and family law, inheritance law.

Постановка проблеми. Розуміння переходу від високоцивілізованої урбаністичної культури Римського світу часів його розквіту до локалізованого і переважно сільського Середньовічного світу – проблема, яка приваблювала дослідників упродовж багатьох століть і породжувала різноманітні пояснення. Незважаючи на те, що наукові дослідження зростають, а методи та інструменти, доступні широкому колу міждисциплінарних вчених, стають дедалі досконалішими, залишається актуальним з'ясування, наскільки великим був внесок Салічної правди у нову Середньовічну цивілізацію та у її правову систему, зокрема у приватноправові галузі.

Відомо, що Салічна правда, зазнавши мінімального впливу римського права, була збірником, який в основному містив норми кримінального та кримінально-процесуального права. Однак, існували і норми, які регулювали окремі інститути цивільного права, котрі є малодослідженими як в українських, так і в іноземних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених, які займались дослідженням норм Салічної правди (зокрема, цивільних правовідносин), слід згадати таких, як Тищик Б.Й., Ліхтей І.М., Семко Я.С., Бандурка О.М., Хома Н.М., Мудрак І.Д., Стеценко Н.С. З-поміж іноземних науковців – дослідників правової системи Держави франків можемо виділити В. Crosby (В. Кросбі), К. Drew (К. Дрей), V. Garver (В. Гарвер).

Метою даного дослідження є історико-правовий аналіз норм Салічної правди, які регулювали цивільні правовідносини у Державі франків.

Виклад основного матеріалу. Створення і розвиток сучасного права – це тривалий історичний процес, що охоплює кілька століть і почався він з написання варварських правд (Салічна правда, Ріпуарська правда та ін.). Цей процес проходив більш плавно і еволюційно, ніж процеси у сфері становлення держави, котрі часто відбувалися революційним шляхом [1, с.20].

Франкська держава, що виникла після падіння Західної Римської імперії, стала однією з найбільших у Європі в добу раннього Середньовіччя. У період своєї найвищої могутності вона охоплювала територію нинішніх Франції, Бельгії та Люксембурга, а також низки регіонів Нідерландів, Німеччини, Італії й Іспанії. Отож, історія Франкської держави є ніби своєрідним прологом до історії сучасних європейських держав і, передусім, Франції [2, с. 5].

Найважливішим джерелом для вивчення господарського життя і суспільного ладу франків доби Меровінгів, а частково і Каролінгів є Салічна правда, або «Салічний Закон» – збірник записів звичаєвого права салічних (приморських) франків. Салічна правда не єдиний збірник судових звичаїв у германських племен епохи раннього Середньовіччя. Записи звичаєвого права існували також у бургундів, вестготів, ріпуарських франків, аллеманів, баварів, тюрингів, саксів. Однак у жодній з варварських правд не відбилося так повно давньгерманське право, як у Салічній правді.

Римський вплив відчувається тут мінімально – у мові судєбника, складеного зіпсованою (т. зв. варварською) латиною, та у використанні римських грошових одиниць (солід, денарій). Що ж до самих принципів законодавства, то в Салічній правді вони є суто германськими: тут постає давнє германське право, яке окремими своїми деталями нагадує риси побуту і звичаїв, що існували у германців в епоху, описану Тацитом. Салічна правда, як і інші подібні до неї германські варварські правди, не є систематичним збірником законів, який має охоплювати абсолютно всі сторони суспільного життя і викладатись у формі загальних постанов. Положення її не носять характеру загальних юридичних норм, а становлять перелік конкретних злочинів і відповідних їм покарань, головню, у вигляді різних грошових штрафів [3, с. 7].

Дослідники вважають, що складення першооснови Салічної правди відбулось після переходу франків до Галлії [4, с. 158]. Першочергова редакція Салічної правди була написана десь між 507 та 511 роками, в останні роки правління Хлодвіга. У найдавнішій редакції вона мала назву «Салічні закони і пакти» («*Pactus Legis Salicae*») [5, с. 56]. Слід зазначити, що оригінальний текст цієї редакції до наших часів не зберігся, проте, на думку американського дослідника Б. Кросбі, сам факт його існування є свідченням романізації франків. Він припускає, що Хлодвіг не діяв як варварський король, а як законний правитель частини романізованого світу, і саме Салічна правда була спробою легітимізації, яка надала франкам право правити Галлією [6, с. 6].

Особливістю Салічної правди як джерела права є, насамперед, величезна кількість її варіантів. Упродовж VI–IX ст. Салічна правда неодноразово переписувалася, до її тексту вносилися авторські правки, зміни та доповнення. У рукописній традиції збереглося понад 350 різноманітних списків та компіляцій. Але найближчим до оригінального тексту вважається Паризький рукопис, на який, зазвичай, посилаються дослідники держави і права франків. У рукописі увесь текст поділений на 65 титулів (глав), написаних латинською мовою, однак примітки викладені франкським діалектом [4, с. 158]. Потім, як і до інших германських правд, до неї додалися шість нових законів (капітулярів) виданих меровінзькими королями, частково з додатками, частково з поправками окремих статей.

Значна частина змісту Салічної правди присвячена закріпленню грошових та інших покарань за різні протиправні дії або порушення встановлених правил судочинства. Такі приватноправові питання, як шлюб і сім'я, спадкування та зобов'язання, які відіграють дуже велику роль у вестготських, бургундських та лангобардських кодексах, в ній розглядаються дуже коротко. Салічна правда також не передбачала жодних положень про церкву як інституцію чи про членів духовенства як осіб, відмінних від інших членів суспільства [7, с. 30].

О.М. Бандурка зазначає, що головним завданням збірника був захист приватної власності північної верхівки. Основна увага приділялася злочинам і покаранням. Під злочином розумілося заподіяння шкоди особі або майну, а також порушення королівського миру, під покаранням – відшкодування збитку потерпілому або членам його роду (композиції) та сплата штрафу (вергельду) королю за порушення миру [4, с. 159].

Однак, попри те, що Салічна правда в першу чергу була збірником норм кримінального права, де основна увага приділялась майновим злочинам, ми не можемо оминати ту частину норм Салічної правди, що певною мірою зазнала впливу норм римського права та врегульовувала цивільні правовідносини франкського суспільства.

На нашу думку, менша увага нормам цивільного права була пов'язана з тим, що сільськогосподарська економіка не була організована за договірним принципом. Сільське господарство практикувалося як поміщицьке господарство або власне господарство незалежних фермерів. В цілому Салічна правда розрізняє такі інститути цивільного права, як: право власності, зобов'язальне, шлюбно-сімейне та спадкове право.

Щодо права власності, то в Салічній правді нема чіткого визначення власності. У франків довго зберігалась общинна власність на землю, оскільки продовжувала існувати, незважаючи на утворення держави, сільська сусідська община – марка. На думку проф. Б.І. Тищика, у приватну власність перейшли тільки присадибні ділянки [5, с. 59].

Наприкінці VI ст. у франків формується «повний аллод» – вільно відчужувана земельна власність. Так, відповідно до едикту короля Хільперіка (561–584 рр.), землю дозволялося вільно дарувати, передавати і заповідати, зокрема й жінкам. Цей акт став важливим кроком на шляху до формування великої земельної власності. Її становленню сприяли також численні військові походи франків, захоплення земель, якими королі обдаровували наблужених осіб на правах аллоду, тобто

повноцінної власності. В результаті, в руках останніх зосереджувалися великі земельні масиви, які оброблялися як германськими, так і галло-римськими сервами (рабами), літами і колонами [2, с. 13].

До рухомого майна, що перебувало у володінні сім'ї або окремих осіб, застосовувався термін «свій» – *suus*, до решти – «чужий» – *alienus*. Воно могло безперешкодно відчужуватися, передаватися у спадок.

Процедура розгляду майнових спорів була такою ж, як і позовів про відшкодування шкоди: обвинувач зі свідками йшов до відповідача і викликав його до суду; якщо той не з'являвся, йому нараховували пеню (глава I, 1-5). У випадку спірного майна обвинувач зі свідками повинен був викликати свого опонента не один раз, а тричі, з інтервалом у сім днів, притому за кожний виклик до спірного майна додавався штраф у розмірі спірного майна. Якщо відповідач ігнорував усі три виклики, він втрачав спірне майно, а також сплачував додаткову пеню (глави II; L, 3). Таким чином, пандектне право надавало відповідачу низку відстрочок [7, с. 36].

Зобов'язальне право було мабуть найменш розвинене. Для дійсності договору, окрім згоди сторін, необхідно було дотримуватися різноманітних обрядів, наприклад: при продажі лісу – передати гілку дерева, при продажі будинку – передати двері [8, с. 209]. У першочерговій редакції Салічної правди вказувалось, що за виключенням землі, всі інші речі могли бути предметом купівлі-продажу, обміну, дарування. Факт укладання таких угод досить часто фіксувався в документах [9].

Однак, слід зазначити, що на початку VI ст. відбулось значне послаблення родових зв'язків, спадковий земельний наділ вільних франків перетворився на відчужувану земельну власність окремих малих родин – аллод. Як ми вже вказували, внаслідок відповідного едикту короля Хільперіка було змінено главу Салічної правди «Про аллоди». В едикті йшлося про неможливість переходу земельної власності общині у разі смерті власника та було дозволено за відсутності сина успадковувати землю дочці, брату або сестрі померлого. Тож земельні ділянки ставали об'єктом купівлі-продажу, заповіту, дарування, а отже становили власність франка [10, с. 35].

Серед різних угод особливе місце належить позикам. Боргового рабства Салічна правда вже не знає. Але майнова відповідальність боржника стає дуже суворою. Після прострочки платежу кредитор тричі з'являвся до боржника (зі свідками) і з кожним разом сума боргу збільшувалась на три соліди. Конфіскація майна боржника здійснювалась графом [9].

Глава L Салічної правди містить в собі опис процедури стягнення боргу з людини, яка не сплатила за зобов'язанням. До прикладу, коли суд допомагав людині стягнути борг, то дві третини йшли кредитору, а одна третина – графу як штраф (L, 3). Це була одна з основних форм доходу для голови суду [7, с. 36].

Після того, як рахімбург виголошував закон і цим вказував суму майнового рішення або суму компенсації, відповідач пропонував забезпечення або заставу до того часу, поки він остаточно виплатить борг. Скільки часу було дозволено для остаточної сплати, не зрозуміло, але якщо платіж не був здійснений, правопорушник опинявся поза законом, тож все його майно і навіть його особа зрештою відповідали за борг.

Передбачалося також регулювання абстрактних обіцянок боргу, насамперед у формі «клятви вірності» (*fides facta*). В юридичних дослідженнях визнається, що вона має характер, який можна порівняти з римським правовим положенням. У більшості випадків ця угода, ймовірно, слугувала для підтвердження позик.

Стосовно шлюбно-сімейного права відомо, що законний шлюб міг бути укладений між повнолітнім вільним чоловіком і повнолітньою вільною жінкою (не встановлюється мінімального віку), за умови згоди їхніх родичів і за умови, що обидві сторони не були пов'язані забороненими узами спорідненості. Салічна правда забороняє, зокрема, шлюб між дядьком і племінницею або внучатою племінницею (і, відповідно, між тіткою і племінником або внучатим онуком), шлюб з колишньою дружиною брата або брата матері (і, відповідно, з колишнім чоловіком сестри або чоловіком сестри матері) (глава XIII) [7, с. 42].

Шлюб укладався шляхом купівлі дружини, тобто влади над нею, в особи, яка до цього часу над нею цю владу здійснювала. Це був своєрідний реальний договір: опікун отримував викупну платню, наречений – дівчину. Наслідки недотримання такого договору були загальнопоширеними [5, с. 62].

Закон, виданий королем Хільдебергом у 594 р., передбачав смерть для чоловіка, який одружився з дружиною свого батька (один з небагатьох випадків смертної кари в кодексі). Щодо шлюбів, які вже відбулися, а тепер були визнані незаконними, вони мали бути санкціоновані єпископом. Якщо це було проігноровано, сторони мали бути відлучені від церкви, а їхнє майно переходило до родичів (Cap. VI, 1,2).

Як і в інших германців, нащадки від незаконного шлюбу франків були нелегітимними і не могли успадковувати майна (глава XIII). У франків заручини передували шлюбу, як і в решти германців. Заручини, очевидно, організовувалися чоловіком і жінкою у присутності родичів. Це символізувалося тим, що майбутній наречений давав викуп за свою майбутню наречену, який після одруження ставав частиною майна дружини (крім того, її батько також дарував їй подарунок – шапку) (глава LXVII), і залишався в її володінні після смерті чоловіка, поки вона не виходила заміж вдруге. Якщо чоловік відмовлявся від угоди про заручини, то сплачував штраф у розмірі шістдесяти двох з половиною солідів (глава LXVa) (про жінку, яка відмовилася, нічого не сказано). Отже, майно заміжньої жінки складалося з подарунків від чоловіка та батька. Це майно не могло бути відчужене її чоловіком і зазвичай переходило до їхніх дітей [7, с. 42].

Якщо вдова хотіла вийти заміж вдруге, і в них були діти, вона мала віддати по одному соліду за кожні десять солідів чоловікового майна найближчим родичам чоловіка. Після смерті жінки майно переходило до дітей, яких вона народила від першого чоловіка (Cap. III, C, 1-2). Якщо дітей не було, родичі померлої дружини могли претендувати на дві третини її майна [7, с. 42].

У багатьох аспектах становище жінки у франків видавалось юридично самодостатнім. Оскільки дружина користувалася такою сильною позицією, коли справа стосувалася її власного майна, не дивно, що нема жодних вказівок на те, що вдова мала гарантовану спадщину від чоловіка чи право узурпувати частину його майна. Також вона зберігала своє становище спадкоємиці у власній родинній групі (причому, в деяких випадках жіноча лінія могла користуватися деякою перевагою над чоловічою, про що йтиметься нижче). Але якщо жіноча лінія користувалася невеликою перевагою у спадкуванні, на неї також покладалася відповідальність, яка полягала в тому, що дружина та її діти були покликані допомагати сплачувати компенсацію за штрафи, понесені особами з боку її сім'ї (глава LVIII, 3) [7, с. 43].

Народження дітей було засадничим для жінок, оскільки глибоко впливало на їхній соціальний, політичний та релігійний статус. Безпліддя могло стати катастрофою для жінки у суспільстві, а дружини, які не змогли народити спадкоємця, стикалися з небезпекою бути відкинутими. Різні тлумачення салічного права надавали фертильним жінкам відносно високий правовий статус. Салічне право відповідало іншим германським правовим кодексам, які встановлювали вищий вергельд для жінок репродуктивного віку і особливо для вагітних, ніж для дівчат і жінок у постменопаузі, що вказувало на їхню велику цінність для суспільства загалом. Салічне право передбачало, що вергельд для фертильної жінки (600 солідів) був утричі вищим, ніж для дівчини, яка ще не могла мати дітей або не досягла дванадцяти років (200 солідів), або для жінки, яка вийшла з репродуктивного віку або досягла шістдесяти років (200 солідів). Вергельд для вільного чоловіка становив лише 200 солідів, що було втричі менше, ніж для фертильної жінки. Вагітні жінки мали ще вищий вергельд (700 солідів) [11, с. 217].

Тож бачимо, що правове становище жінки у франків було значно кращим ніж у бургундів, вестготів та лангобардів.

Стосовно спадкового права, то проблема успадкування землі в Франкському королівстві ускладнювалась положенням Салічної правди про те, що салічну землю чи її частину (навіть у спадковому порядку) не можна передавати жінці, а вся земля повинна належати особам чоловічої статі (глава LIX, 6) [7, с. 44]. Це пов'язано з тим, що основним видом власності на землю був аллод. Аллодіальна земля вважалася родинною землею. Родинна земля у германців, як правило, не відчужувалася, вона зберігалася у сім'ї.

Щодо спадкування іншого родинного майна, у франків діти (як хлопчики, так і дівчатка) були першими спадкоємцями, за ними йшли мати і батько (в рівній мірі), а потім брати і сестри (порівну). Якщо не було спадкоємців у цій черзі, то наступними йшли тітки і дядьки, причому тітки (спочатку з боку батька, а потім з боку матері) мали перевагу над дядьками. Таким чином, тут спостерігається невелика перевага жіночої лінії у спадкуванні родинного майна. Після тіток і дядьків спадщина переходила до більш далеких родичів по батьківській лінії, а потім і по материнській (глава LIX).

Окрім аллодіальної землі (*de alode*), існував ще такий вид земельної власності, як «*terra salica*» – це земля, яка надавалась королем або іншим володарем чоловікам за службу. Оскільки ці землі зазвичай надавалися за певні заслуги або за проходження відповідної служби, можна презюмувати, що цю землю міг успадкувати лише той, хто мав змогу продовжити дану діяльність.

Висновки. Салічна правда є збірником, який виражав пріоритети і звичаї франків. Норми Салічної правди можуть дати уявлення про культуру на момент написання, а також змогу простежити еволюцію франкського суспільства від первіснообщинного ладу до феодалізму.

Попри те, що в основній мірі це був збірник норм кримінального та кримінально-процесуального права, ми бачимо, що тут присутні норми, які регулювали цивільні правовідносини, зокрема право власності, зобов'язальне, шлюбно-сімейне та спадкове право. І хоч Салічна правда у своїй історичній формі не має прямого відношення до сучасних правових систем, однак її вплив на середньовічну правову думку залишив довготривалий слід у розвитку права в Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матвеева Т.О. Становлення континентальної системи європейського права на прикладі Стародавніх Афін і Спарти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 20–27.
2. Ліхтей І.М. Держава франків. Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с.
3. Семко Я.С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали : хрестоматія. Одеса: Фенікс, 2021. 230 с.
4. Бандурка О.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; [Бандурка О.М., Швець Д.В., Бурдін М.Ю., Головка О.М., та ін.; вступ. слово О.М. Бандурки]. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
5. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній Новий час). Навч. посібн. / за ред. проф. Б.Й. Тищика. Львів: Світ, 2006. 696 с.
6. Crosby V. How the Franks became Frankish: the power of Law Codes and the creation of a people. *Honors College Theses*. 2020. URL: <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/honors-theses/531>.
7. Drew K. The Laws of the Salian frank (*Pactus legis Salicae*). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991. 256 p.
8. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн. Навч. посібн. для студ. вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне. Львів: Новий Світ-2000, 2008. 480 с.
9. Мудрак І.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: курс лекцій. Київ, 2001. 172 с.
10. Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 34–39. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_3439.pdf.
11. Garver V. Childbearing and infancy in the Carolingian world. *University of Texas Press*. 2012. № 2. С. 208–244.